

ETO: 32:811.16

Balogh István

POLITIKAI NYELVTÖRTÉNET

A History of Political Language

Horvátország 1991-ben kiáltotta ki függetlenségét, majd háromévi háború után kivált a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságból. A politikai különállás, amely tulajdonképpen állandó kulturális és vallási különállást jelentett, most valósult meg másodszor a délszláv népek 1920-ban történt egyesítése után. E politikai függetlenedés nemzeti identitást, nyelvi függetlenséget kívánt. Megerősödtek azok a hangok, amelyek tagadják a szerbhorvát-horvátszerb nyelv létezését. A szerző nyelvtörténeti szempontból vizsgálja e jelenséget, különös tekintettel a politikai nyelvhasználat gyakorlatára.

Kulcsszavak: a horvátszerb nyelv sztenderdizációja, horvát nyelvemlékek, nyelvjárások

Horvátország 1991-ben kiáltotta ki függetlenségét, majd háromévi – többször kegyetlenkedésekbe, vérontásba és népirtásba torkolló – háború után kivált a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságból. A politikai különállás, amely tulajdonképpen állandó kulturális és vallási különállást jelentett, most valósult meg másodszor a délszláv népek 1920-ban történt egyesítése után.

A politikai függetlenedés nemzeti identitást, nyelvi függetlenséget kíván. Megerősödnek azok a hangok, amelyek tagadják a szerbhorvát-horvátszerb nyelv létezését. **Mato Marčinko** elemzése szerint mindkét felbomlott Jugoszlávia, a királyi és a titói is, ellenségesen viseltetett a horvát nyelv iránt. A kommunista uralom alatt meg egyenesen üldözték. A horvát nyelv nem egyenlő a szerb nyelvvel, áll az elemzésben, s minthogy a horvát nyelvet hosszú időn át elnyomták, sok szó eltűnt kincsestárából, s most eljött az idő, hogy újra visszatérjenek az elüldözött szavak.

Ivo Škarić a horvát nyelv jelenlegi helyzetéről értekezik. Gondolatmenetét a nyelv definiálásával és kiterjedésével kezdi. Megfogalmazása szerint a horvát nyelv szláv nyelv, amelyet a horvátok beszélnek közösségeikben, s ezek a közösségek térben átnyúlnak az államhatárokon is túlra, időben pedig a baškai táblától, Marulićtól, Kašićtól, Gundulićtól a mai és jövőre horvátokig terjednek azokig az eljövendőkig, akiknek a maiak nyelve már ismeretlen horvátot jelent, ahogy a maiak sem értik igazán a régi horvátok nyelvét. A nyelv aszerint rendeltetett el, aszerint neveztetett meg, mely nép használja, beszéli. Ami a horvát nyelv nyelvi szubsztanciáját illeti, felismerhetően különbözik minden más nyelvtől, még a hozzá leghasonlatosabbaktól is.

Škarić tanulmányában kitér a horvát nyelv sztenderdizációjának problémájára is. A sztenderd nyelv megteremtését ő úgy látja, hogy minden homogenizáló társadalom belső kommunikációjával éri ezt el. Ezt úgy viszi véghez, hogy a belső kommunikáció követelményeihez megteremti a közös nyelvet (**kione**), amely spontán úton keletkezik. Optimalizációja a lingua franca alapján a legkisebb ráfordítás elve szerint történik. A szerző a következőket hangsúlyozza: „Tekintsük csak át a nyelvi sztenderdizáció új fontos tényeit! Horvátország hosszú évszázadok után lett szabad és nemzetközileg elismert szuverén állam. Ez a horvátok állama, és anyaországa a határon kívül élő horvátoknak. Alkotmányával törvényesítették, hogy a horvát nyelv a közoktatás, a tájékoztatás, a közigazgatás, a politika és a diplomácia nyelve. Soha ezelőtt annyi horvát oly erősen és tisztán nem gondolt úgy magára, mint a horvát nemzet fiára. Soha eddig a horvátok nem gondoltak úgy a bosnyákokra, montenegróiakra, macedónokra, szlovénekre és szerbekre – hogy csak a »mi« népeinket említsük –, mint most, hogy ők mások és másfajta. S mi másokkal nem osztjuk a közös nyelvet, mert olyan nincs. Ellenkezőleg, a sztenderd nyelv feladata, hogy kijelölje a választóvonalakat, és felállítsa a kommunikációs akadályokat, és elvámolja a behozatalt, hogy jelhang-jelszó legyen, amellyel az emberek a saját közösségükből valót felismerik. Hogy a nyelv megőrizze és megerősítse identitását, a sztenderdizáció folyamatában negatív szabályozások is történnek. A saját különbözőséget hangsúlyozni és erősíteni kell. A nyelv tisztaságával védekezünk más nyelvek agressziója ellen.”

Škarić mást is kinyilatkoztat. A határok megváltoztatásával az ország közepére Gorski kotari területére került, csodálatos és jelzés értékű egybeesésként épp oda, ahol a három fő horvát beszéd (nyelvváltozat) a **štokav**, a **kajkav** és a **čakav** találkozott egymással, mert a három nyelvváltozat egyformán fontos a sztenderd horvát nyelv optimalizációjához. (A štokav, a kajkav és a čakav dialektus elnevezése onnan ered, hogy a horvátok tájegységenként más szóval ejtik a **mi?** főnévi kérdő névmást. A što, a kaj és a ča egyaránt azt jelenti: mi? B. I.) Azzal a meghatározással, hogy a sztenderd horvát nyelv csak a horvátok közös nyelve, és ma a štokav, a kajkav és a čakav beszéd arányai sem olyanok, mint előbb voltak, mert a kulturális, gazdasági és politikai befolyás erősen csökkenti a štokav potenciáját. Az örökölt sztenderd horvát nyelv, a „nyugati változat”, nem jól reprezentálja az igazi horvát nyelv rendszerét. Ez a megmaradt változat közelebbi a bosnyáknak, a montenegróinak, a szerbnek, mint az egyszerű horvátnak; jobban reprezentálja a szerb nyelvet (amely minden szerb nyelveként van definiálva), mint a horvátot, mert kisebb a különbözőség a belgrádi helyi nyelvváltozat és az örökölt sztenderd horvát nyelv között, mint a zágrábi helyi nyelvváltozat és a sztenderd horvát között. És az egyszerű horvát ember meggyőződése az, hogy nem tud horvátul, mert ez a nyelv különbözik az általa használttól. Az egyszerű szerb ember ezt kevésbé gondolja. S végül mindkettő-

nek az a meggyőződése, hogy a sztenderd horvát és a sztenderd szerb nyelvek egyáltalán nem annyira különböznek egymástól, mint amennyire eltérőek keletkezésük körülményei, fejlődésük története.

Fölöttébb fontos Škarićra figyelünk. Ő sztenderd horvát és sztenderd szerb nyelvről beszél, holott egy 1989-ben Zágrábban megjelent tanulmányban, amely a JSZSZK-ban használt sztenderd nyelvekről szól, ez áll: „Horvátszerb nyelv: délszláv, indoeurópai nyelv. A mai sztenderd alapja a štokav dialektus. A horvátszerb a nyilvános kommunikáció nyelve a JSZSZK négy köztársaságában, és négy változata van. A Horvát Szocialista Szövetségi Köztársaságban (ez a változat) a horvátszerb irodalmi nyelv és **-ijekav** kiejtésű alapja van, a Szerb Szocialista Szövetségi Köztársaságban (ez a változat) a szerbhorvát irodalmi nyelv, és **-ekav** kiejtésű alapja van, a Bosznia-Hercegovinai Szocialista Szövetségi Köztársaságban a horvátszerb nyelv bosznia-hercegovinai változata, míg a Crna Gora-i Szocialista Szövetségi Köztársaságban a montenegrói változat, amely felöleli mindkét változatot, és **-ijekav** ejtésű alapja van. Két írásmódot használnak: a latint és a cirillt.” Különbben e nyelv egész Jugoszlávia területén úgy funkcionál, mint egy informális lingua communis.

A tanulmányban a horvátszerb nyelv sztenderdizációjáról ez áll: „A horvátszerb nyelvet 1850-ben sztenderdizálták a bécsi irodalmi megegyezés alkalmával, ekkor határozták el, hogy a horvátok és a szerbek közös tájnyelveként az **-ijekav** nyelvváltozat štokav ejtésű változata legyen az irodalmi nyelv alapja. A horvátok a maguk részéről ezt már 1836-ban elfogadták.

A horvátszerb nyelv sztenderdizációjának folyamata még nem fejeződött be. A nyelvnek nincs sztenderd szótára, a normatív grammatikát iskolai nyelvtanok helyettesítik, és nincs specializált szótára sem. Relatív nagyszámú kétnyelvű szótára van.”

Dolgozatomban csak bevezető fragmentumként villantottam fel néhány gondolatot abból a kéréből, amely a politikai függetlenedés után a horvát nyelv függetlenségéért harcolókat foglalkoztatja.

Az vitán felül áll, hogy a horvát nyelvnek vannak dialektusai, de kemény vitákra a sztenderd horvát nyelv definiálása készlet, mert valójában beszélt horvát köznyelv igazából nem létezik ma sem, egymáshoz közelítő dialektusok, vagy pontosabban helyi köznyelvi változatok vannak. A horvát irodalmi nyelv definiálása, sztenderdizálása a horvát nyelvészek jelentős többségénél alapvető feladatként fogalmazódik meg.

Milan Moguš akadémikus, nyelvész, a dialektológia és a nyelvtörténet avatott tudora 1993-ban jelentette meg *A horvát irodalmi nyelv története* című könyvét. E könyv ismertetése dolgozatom tárgya.

A nyelv változásainak folyamatát nevezzük nyelvtörténetnek, írja a szerző, s hitet is tesz azonnal metodológiájáról, amikor kijelenti, hogy ez a folyamat az adatok állandó összevetésével határozható meg, méghozzá oly módon, hogy

a és **b** egységek vizsgálatának eredményei adják **c** egységet, és nem fordítva. Az egységek között megfordíthatatlan viszony ad alapot a nyelv történetének tanulmányozásához.

A metodológia bizonyítására álljon itt a módszer:

a	b
isp njuješi (XVI. sz.)	ispunjuješ (XX. sz.)

Az összevetésnél a következőket állapítja meg Moguš: ha két szó fonológiai egységeit összevetjük, megállapíthatjuk, hogy **u** és **ɫ** fonémák helyén (a) egy **u** fonéma áll (b). Tehát:

u,ɫ > u

Magától értetődően nem tudjuk megállapítani, melyik előző egységből keletkezett az **u** fonéma, ezért jelöljük **c**-vel. Így kapjuk azt a szabályt, hogy **a** és **b** egységek adják **c** egységet.

A hogy a nyelv fejlődése visszafordíthatatlan, megállapítjuk, hogy egyik példa idősebb, mint a másik, vagyis a fejlődés iránya ilyen:

u(a)>u(b) és ɫ(a)>u(b)

Csak ilyen analízis után mondhatjuk, hogy a egység nyelve régebbi egység nyelvénél.

Moguš akadémikus metodológiáját megvilágítandó elmondja, hogy a történelmi-összehasonlító módszert, amely a nyelvi egységek változásainak visszafordíthatatlanságát igazolja, más nyelvi relációk összehasonlításánál is alkalmazta. A morfológiában például a párhuzamosan fennálló grammatikai morfémák elemzésénél:

mug-u mellett **mol-im** alak (bírok, kérek)

Felfogása szerint így választhatók szét azok az átváltozások, amelyek a nyelvben alakulnak ki a nyelv időbeli létezésével, s ezek az átalakulások teszik a nyelvi létezés fejlődését.

A nyelv részeinek, elemeinek változásai jelentik a tulajdonképpeni nyelvi evolúciót. Ez a fejlődés nem átfogó az idő tekintetében. A nyelv minden eleme (fonémák, morfémák, lexémák, szintaktémák) egyidejűleg nem kényszerül változásra, hanem közülük egyik-másik, vagy néhány szinte észrevehetetlenül változik, a régít új váltja, de úgy, hogy az emberek kölcsönös kommunikációját nem zavarja. Az emberek olyan meggyőződésben élnek, hogy nyelvük nem változik.

A századok óta tartó nyelvi evolúciót a történelmi grammatika tanulmányozza, de ez csak egyik módja a vizsgálódásnak. A másik mód a nyelv fejlődésének tanulmányozása. Azt a nyelvi anyagot vizsgáljuk, amely írott formában maradt fenn, ez az írott vagy irodalmi nyelv történeti fejlődésének vizsgálata. Ez szélesebb a sztenderd nyelv vizsgálatánál, mert felöleli a közösség mindazon írott nyelvi anyagát is, amelyre nem hatott a sztenderdizációs folyamat. Ezért az irodalmi nyelvnek, ha az sztenderd nyelvvé vált, van sztenderdizáció előtti időszaka is, noha a két időszak között igen nehéz éles határt húzni. A nyelvi sztenderdizáció folyamata mélyen a nyelvi sztenderdizáció előtti időszakba ágyazódik, és sajátos módon köti egységgé az irodalmi nyelv története sztenderdizáció előtti és sztenderdizált nyelvi változatait. Minthogy a horvát írott nyelvi anyag, a horvát nyelvű irodalom, mint a horvát kultúra szerves része, megőrzött a sztenderdizáció előtti időszakából is forrásokat, nyelvemlékeket, így ezek komplex nyelvi vizsgálata adja tulajdonképpen a horvát irodalmi nyelv történetét.

Az egymás közti kommunikációjukban a horvátoknak három nagy nyelvjárásuk volt és van: a **čakav**, **kajkav**, **štokav** (**zapadnoštokavsko**, **nyugati štokav**). Felettből fontos ez a nyugati jelző, mert Moguš szerint a keleti változat nem horvát, hanem szerb. Szerzőnk szerint mindhárom nyelvjárás a nyugati délszláv ősnyelvből fejlődött ki. A nyugati délszláv ősnyelv (ZJP) négy nyelvváltozattól áll, amelyeket a földrajzi elhelyezkedés alapján különböztetünk meg. Ezek: alpesi (Al), pannon (Pa), tenger melléki (Pr) és a dinari-raškai (Dr). Ezt az állapotot szerzőnk így ábrázolja:

$$\text{ZJP} = (\text{Al} + \text{Pa} + \text{Pr} + \text{Dr})$$

Az alpesi csoportból a szlovén, a pannonból a kajkav, a tenger mellékiből a čakav, a dinari-raškai csoportból a nyugati štokav, a keleti štokav és a torlak dialektusok alakultak ki. Az alpesi csoport különült el először, majd a többiek is különválnak, méghozzá úgy, hogy a nyugati štokav, a čakav és a kajkav dialektusokkal kerül szorosabb kapcsolatba, a keleti štokav meg a torlakokkal.

A nyugati štokav dialektus **-ikav**, **-ijekav** ejtésű változatait beszéli a legtöbb horvát. De irodalmi nyelvük kialakításánál mindhárom dialektus jelentős szerepet játszott. Mindhárom dialektusban maradtak rájuk jegyzetek, felírások, szövegek, irodalmi művek, nyelvtanok, szótárak. Mindhárom dialektusban születtek terminológiák, amelyek magukon hordozzák a nyelvet használók kulturális és civilizációs fejlődésének jegyeit.

Az írásbeliség kezdete, miként más nyugati keresztény népeknél, a horvátoknál is latin nyelvű volt. Azonban a horvát írásjegyek használatát nem csak a latin eredetű betűk jellemzik. Cirill és Metód grafémáinak hagyatéka erős nyomot hagyott. A frank államban ugyan a horvátok is latin nyelven miséztek, de a IX. században Szent Metód tanítványai eljutnak a délszlávok közé, és a hitet

az egyházi ószláv nyelven terjesztik. Ezen a nyelven kerültek feljegyzésre az imádságok, egyházi szövegek, liturgiák, az evangélium szövegei. S ezek mind a Szent Cirill által konstruált **glagolita** írásjegyekkel íródtak. Ezek az írásjegyek öblösek vagy szegletesek voltak. Cirill és Metód ószláv nyelvvel, mint a többi szláv népek, a horvátok is kaptak egy kész (pán)szláv irodalmi nyelvet és írásjegyeket. Ennek hatására a horvátoknál kialakult egy latin-glagolita két-nyelvűség.

Az egyházi ószláv nyelv nem volt a beszéd nyelve, de közel állt a beszélt nyelvhez, ezért a horvát nyelv elemei kezdtek beszivárogni az idegennek tűnő elemek helyére. Az egyházi nyelvben is végbemennek azok a fonetikai változások, amelyek a helyi beszélt nyelvben már bekövetkeztek:

e	e
meso (hús)	meso (hús)
govedo (marha)	govedo (marha)
duše (lelkemé)	duše (lelkemé)
•	u
roka (kéz)	ruka (kéz)
ženo (asszonyt)	ženu (asszonyt)
y	i
ryba (hal)	riba (hal)

E vizsgálatokkal a nyelv nyíltabbá válásának lehetünk tanúi.

Elűnnek a nyelvből a rövid **Ђ** és **Љ** magánhangzók. Először az úgynevezett gyenge helyekről, a szavak végéről, s később mindenünnen.

gradЂ	grad (vár)
rajЂ	raj (éden)
dЂva	dva (kettő)

A nép által beszélt nyelv elemeinek bevitele az ószláv templomi nyelvbe, természetesen morfológiai és lexikai innovációkra is gondolok, szokássá vált, de a világiasabb szövegekben gyakoribb. Példát is mondanék erre is, de szerzőnktől nem kaptam kölcsön. Mogaš nem szól arról, mi kényszerítette ki a változtatásokat, talán az analógia, talán a könnyebb ejtés.

Az óhorvát nyelv első fellelt emlékeit kőtáblákra vésve találjuk. A XI. századból való a **Plomini feljegyzés**, a **Krški feljegyzés** és a **Voluni feljegyzés**. A Voluni tábla érdekessége, hogy kétnyelvű: az első sor horvát nyelvű glagolita írású szövegét a második és harmadik sorban lévő latin nyelvű és latin betűs fordítás követi.

A legismertebb kőtábla a **Baščanska ploča** (baškai kőtábla), amelyen 13 sorban majd száz szó van. Ez egy adományról szóló szöveg. A tábla glagolita írásmódja miatt világhírű. Arról tanúskodik, hogy a glagolita írásmód egészen az Adriai-tenger nyugati pereméig (Krk szigete) is elért. Ezen a táblán írásbeli újítás is fellelhető, az úgynevezett **horvát félhang** (hrvatski poluglas) jelölésére. Szerzőnk nem mondja el a horvát félhang történetét. Viszont ezt a táblát tartja a horvát irodalmi nyelv kezdetének, az első nyelvemléknek.

Az írott nyelvemlékek kolostorokból maradtak ránk. A kolostorokban tanították a glagolita írást, amely több évszázadon át uralta a horvát írást. A szövegekre jellemző, hogy a kanonizáltaknál még tisztelik az egyházi nyelvet, sőt a liturgiai beszéd őrzi is az ószláv kiejtést. A környezet beszélt nyelve a didaktikus és moralizáló szövegekbe, legendákba, apokrifekbe, prédikációkba és mirákulumokba kerül bele.

Így alakult ki elsőként az egyházi ószláv és a čakav dialektusú horvát nyelv közvetlen kapcsolata. Rövidesen a kajkav dialektus elemeit is megtalálhatjuk, igaz, jóval kisebb mértékben.

Petrisa évkönyvében (Petrišini v zbornik) 1486-ból a čakav elemek vannak túlsúlyban. Erősen elkülönül az -ikav, -ekav kiejtés jelölése (ě), de emellett kajkav elemeket is találunk:

kaj (mi?)
vuči (tanít)

Latin grafémákkal is kezdenek horvát szövegeket írni. A földrajzi és személynévvel kezdték, szórványként latin szövegekben is előfordulnak:

Dobroslaua	Dobroslava
Carina	carina (vám)
opatica	opatica (apáca)

Mint hogy a glagolita írásmódot az egyházi irodalom sajátította ki, a világi szövegeket latin betűkkel szabadon írhatták. Ezt az írást az a törekvés jellemzi, hogy egy hang jelölésére egyetlen jegyet igyekeznek alkalmazni. (Szerzőnk meg sem említi Jan Hus törekvéseit.) Az egy fonéma=egy graféma tendencia írásbeli egyenletlenséget szül. Morfológiai tendenciák miatt elhagyják a geminátákat, új betűket konstruálnak. A horvát nyelvben nincs geminálódás, grafémaként a glagolita írásban sincs, ezért a latin betűs szövegekben is elhagyják.

így nincsenek nyelvi előzményei, nincsenek klisék, panelek, megkötődöttségek. A fordító szabadon használja a helyi beszélt nyelvet, a **zenggi čakavštínát**. Az általános čakav kifejezések közül megemlíthetünk néhányat: **ča (mi)**, **zač (miért)**, **četrti (negyedik)**, **tuji (idegen)**, **jati (elvenni)** stb.

Ekav ejtésű példák: **del (rész)**

Ikav ejtésű példák: **nedilja (egy hét)**, **človik (ember)**

A gazdag lexika mellett a **frazeológiáról** is szólni kell:

grih od grla (a torok bűne, jelentése mindent megivó, megzabáló)
iznimati vanka z računa (kipottyanni a számításból)

Šimun Kožičić Fiumében indít nyomdát és ad ki könyvet. Az 1529-ben kiadott **Molitav Gospodnja** (Miatyánk) imaszövege azért jelentős, mert ennek nyelvezete sokban különbözik azoktól az egyházi szövegektől, amelyeket az óhorvátban használtak. Elmaradnak a **nazális magánhangzók**, de még mindig őrzi a | szótaghordozó hangot: **dłgi (vétkeinket)**, **dłžnikom (ellenünk vétkezőknek)**.

A morfológia az óhorvátnak megfelelő: **na nebesih (Lok pl. az egekben)**, **dłžnikom (Dat pl)**, **dłgi (Akk pl)**, **sveti se (imp, E/3, szenteltessék)**, **budi (imp, E/3, legyen)**.

Szerzőnk csupán egyetlen dolgot nem mond el erről az izgalmas majd ezredévről: minek a hatására történtek a változások. Metodológiájában, amelyet dolgozatom elején kivonatossan ismertettem, azt ígérte, hogy összeveti a dolgozatot. A példákon keresztül sok mindent megfejtethetünk, azt is, hogy analógiák hatására kiszorultak idegen alakok, de a hangfejlődési tendenciákról nem szól, pedig lehetne a horvát nyelvre jellemző törvényszerűségeket felfedezni, analizálni. Ez az az idő, amikor az európai nyelvekben végbementek a nagy hangtani változások, a legizgalmasabb kor, a nyelvi változások tekintetében a legnagyobbkor. A horvát nyelvben is ebben az időben fontos fonetikai változások történtek: négy magánhangzó transzformálódott

e	e	(meso – meso, hús)
o	u	(roka – ruha, kéz)
y	i	(ryba – ruha, hal)
	eltűnt	(v na – vuna, gyapjú)

Elvesztették fonológiai értéküket a **Ѣ** és a **Ѥ** hangok, a szóvégeken meg is szűntek:

konjѢ	konj (ló)
gradѢ	grad (vár),

így sok szó konfigurációja megváltozott, az egyes szavaknál áttevődött a hangsúly is:

bobѢ	bob	(bab)
sudѢ	sud	(sors, bíró)

A további évszázadokban már nem történnek ilyen markáns hangváltozások, akkor már ezzel kapcsolatosan nincs mit elemezni.

A XV. század a véres háborúk, a török inváziók ideje, az állandó menekülések, áttelepülések, keveredések kora. A premigrációs és a postmigrációs nyelvjárási, nyelvhasználati képek igen gyorsan keverednek, változnak.

A čakav dialektus területe állandóan fogy, csak a szűk tengerparti sávra korlátozódik, meg az adriai szigetekre. A parton tovább keveredik a štokav dialektussal, csak a szigeteken maradt meg jobbadán, az elzártság miatt, meg ott, ahol menekülteként más népek között megtelepedtek, s azok nem voltak hatással a horvát nyelv alakulására: Ausztriában, Magyarországon, Csehországban. Ezekről a nyelvjárási szigetekről s a mai archaikus nyelvéllapotról sem szól szerzőnk.

A XVI. század nagy alkotója **Marko Marulić**. Judit című versét kétszeres rímelésű tizenkettesekben írta. Čakav dialektusban alkot, ezt a következő lexémákból is láthatjuk: **ča** (mi), **zač** (miért), **jazik** (nyelv), **vavik** (mókus).

Ikavizmusa példái: **kripost** (erő), **lipost** (szépség), **dilo** (rész),

-ar szekvencia realizálódásával:

arvati se (birkózni), **barzo** (gyorsan)

az ősi **čr** csoport realizálódásával:

čarljen (piros), **čarv** (kukac)

a szekundáris tj és dj csoportok megőrzésével:

bratja (fivérek), **prezpravdje** (jogtalanság)

az **l'j** és **n j** megőrzésével:

vesel'je (vidámság), **počten je** (tisztelet)

Ezek a hangzók arra engednek következtetni, hogy Marulić visszatér a középkori irodalmi nyelv gyökereihez. Milan Moguš most sem mondja el nekünk, hogyan és főleg miért változnak meg később az idézett szavak:

arvati se	rvati se
barzo	brzo
čarljen	crven
čarv	crv

Minden esetben eltűnt egy magánhangzó, az **r** pedig szótaghordozóvá vált, általa az ejtés keményvé, recsegővé lett. A szekundáris csoportokat sem magyarázza, pedig itt minden esetben összeolvadás történt:

bratja	braća (tj=ty)
prezpravdje	prezpravde (dj=gy)
vesel je	veselje (lj=lly)
počten je	poštenje (nj=ny)

Ez utóbbi esetben a **č** hang is **š** lett. Ezt sem magyarázza szerzőnk.

Marulić szóhasználata is igazolja a középkori egyházi irodalmi nyelvhez való közelállását: **pop** (pap), **brašno** (liszt, itt élelem), **brašno duhovno** (lelki táplálék), **istinan** (igaz), **kobilica** (szöcske), **krivina** (bűn), **meč** (kard), **nižnji** (alsó), **pravden** (igazságos), **raba** (szolgáló), **rič** (tárgy), **shraniti** (megőrizni), **slovo** (szó), **vetah** (öreg).

Kajkavizmus is előfordul Marulićnál: **hiža** (kirúgás), **hiznuti se** (kirúgatni), **vekši** (nagyobb), **manjši** (kisebb), **najmanjši** (legkisebb), **zabiti** (elfelejteni).

Moguš itt sem elemez, pedig lehetne:

vekši	veći	(ks=ty)
manjši	manji	(nj=ny, eltűnt az š)

Első példánkban az összeolvadás, másodikban a hangkiesés látszik. De mindkettőre jellemző, hogy megszűnik a -ši szóvégi morféma, amely komparációs jelentést hordoz. De a nyelvből nem tűnik el, mert ma élő példa:

lakši (könnyebb)
lepši (szebb)

Marulićnál **hungarizmusra** is lelünk:

rusag	(ország, vidék)
šereg	(sereg, sok)

Szerzőnk megelégszik azzal, hogy hungarizmusnak nevezi a magyar jövevényszavakat. De ezeket már nem elemzi. Pedig az első példa az **uruszág** szavunkat rejti.

Marulić műveiben sokszor alkalmazza a különböző lexémák variánsait:

čistinja	čistoća (tisztaság, tisztás)
lipost	lipota (szépség)
ložišće	ložnica (tűzhely)

Szerzőnk fonetikailag nem elemzi ezeket az alakokat sem. Pedig az alap a ložiti. A hangtani változásokat szó nélkül hagyja.

oholast	oholost	oholje	oholija	oholstvo (büszkeség)
pristoj	prisl	pristolje	(trón)	

Gazdag Marulić **frazeológiája** is. Sokszor kombinálja a lexémát a frazeológiával:

bižati	svijati nogami (menekülni, hajlítani a lábakat, szedni a lábat)
pobići	dati pleća (elszökni, hátat mutatni)
hoditi	sterati stopi (eljönni, talpakat hajtani, üzni)
posići	obratiti pod mač (levágni, kard alá hajtani, kerülni)
slišati	stresti uha (hallgatózni, fület rázni)

Moguš felsorolja a szólásokat, de meg sem kísérli összevetni őket más délszláv népek vagy szomszédos nemzetek szólásaival. Csak a hasonló magyar szólásokat említsük: szedi a lábát, hátat mutat, kardélre jut, hegyezi a fülét.

A **dubrovnik**i költészetben **čakavizmust** és úgynevezett **dalmatizmust** találunk, a **zár**ai és a **spalatói** nyelvben **štokavizmust** is. Moguš nem magyarázza meg, mit ért dalmatizmuson, így ennek vizsgálatától el kell tekintenem. Vizsgálatában Dubrovnik a legérdekesebb, hisz itt **-ikav**, **-ekav** kiejtés használatos. Szerzőnk szerint sokakat megzavart ez a jelenség, mert a vizsgálatot nem a grammatikai morfé mákkal kezdték, pedig ezek a morfológiai szint hordozói, és ezek egy ősbibb, örökölt réteghez tartoznak. Ha így tekintjük át a példákat, akkor világos lesz, hogy azok az **-ijekav** kiejtéshez és korhoz tartoznak.

lipijeh	és	lipijem (szép, széppel)
dobrijeh	és	dobrijem (jó[ság], jó[ság]val)

A lexikai morféma kölcsönzött is lehet, újabb keletű. Ezért a lexikai **-ika-vizmus** (pl. **lip-**) a dubrovnik szövegekben nem feltétlenül a régi nyelvi rétegre

utal, de miattuk pontosan látni lehet, hogy a dubrovniki kör a horvát nyelvű irodalomhoz tartozik.

Moguš ugyanezen elv alapján a horvát irodalomhoz tartozónak mondja a **Makarska** környéki irodalmat is. E közép-adriai részen pedig a šta, sőt a šćap (mi) a használt, s szerzőnk nem elemzi az utóbbi változatot. A tengerpart e részén keresztül jutottak el Dubrovnikba a čakavizmusok és a dalmatizmusok.

Moguš a szigetek, Dubrovnik és Makarska közeledésével azt példázza, ám ezt semmivel nem igazolja, hogy az **-ikav** ejtésű **štokav** és **čakav** változatok teremtik meg fokozatosan a *délkeleti közös horvát irodalmi nyelv változatát*, az **irodalmi koinét**, amely a horvát *petrarkista költészet* nyelvének alapját adja.

Hanibal Lučić és **Mikša Pelegrinović** munkáira utal szerzőnk, s azt mondja róluk, hogy alkotói nyelvüket, amely **čakav** alapokra épül, igencsak átszövik a **štokav** elemek. Egyaránt előfordul náluk a **ča** és a **što** névmások használata, sőt stílusváltozatként mindkét dialektus szavait használják:

dilnik	dionik (osztó)
ditić	djetić (gyerekecske)
bil	bio (volt)
čul	čuo (hallotta)
počati	početi (elkezdeni)
žajan	žedan (szomjas)

Lučićnál egymás mellett is előfordulnak a különböző dialektusok rokon értelmű szavai:

stid és sram	(szégyen)
bol és zled	(fájdalom)
jid és čemer	(epe, keserűség)

A stiláris hatás valóban szembetűnő, nagy, nyomatékösítő, hatványozó erejű.

Moguš szerint az irodalmi és a beszélt nyelv a **čakav** dialektusú **Martin Benetović** és a **štokav** dialektusú **Marin Držić** dubrovniki drámaírók műveiben kerül közel egymáshoz. E két reneszánsz szerző az ismert helyi **čakav-štokav bidialektus** mellett más dialektusok, sőt idegen nyelvek helyben ismert szavait is felhasználja, ha ezt a dráma cselekménye és a szereplők jelleme megkívánja. Így ez a *dubrovniki reneszánsz nyelv* lett a horvát irodalmi nyelv **kionéje**.

A kajkav dialektusú irodalmi kör a Zrínyi és a Frangepán család birtokain alakult ki. Kezdődik pedig **Ivan Pergošić Decretumával**, amelyet 1574-ben adtak ki. E szerző szövegéből a következő **kajkavizmusokat** említhetjük: **vu** (határozó morféma _ban, -ben), **Vugri** (magyarok), **vugerski** (magyar), **moduš** (módon, jövevényező), **zmisliti** (elgondolni), **rozumel** (érti), **što** (ki?, mi helyett,

mert az kaj), **vrijeme** (idő), **nijesu** (nincsenek), **donesal** (hozott), **otac** (atya), **konac** (vége), **odvitak** (kertész), **dobar** (jó), **iminje** (vagyon, birtok), **na non mistu** (helyből), **ruka** (kéz).

Atrun Vramec Krónikájában (1578), mely a szigetvári ostromot beszéli el, **č** fonémát találunk **č** helyett:

vsemogučemu (svemogućemu) mindenbírónak, mindenhatónak

Kiegyenlítődnék a következő hangok:

ǃ=**b**=**ě**

ves (mind), **vezda** (akkor), **petek** (péntek), **leta** (nyáron)

Vramec a toldalékolás két formáját használja:

imaj - u	zov - o (zovu)
na dik - u	za vol - o (volu)
na začetk - e	na hval -u (hvale)

Világosak tehát a kajkavizmusok, de a fenti dubléták nemkajkav jegyeket mutatnak. Vramec életművét áttekintve megállapíthatjuk, hogy a **varazsdi északkajkav** dialektust használja, de nyelvében nemkajkav elemek is vannak, így gyűjti-kiegyenlíti ő a horvát nyelvi anyagot. Módszere, hogy megtart több régies alakot, amelyek korábban már nem a kajkav dialektusból valók. Szinonimaként idegen szavakat is alkalmaz:

templum	és	cirkev
filozofuš	és	mudri (bölc)
orsag	és	ladanje (uralkodás, ország)
fabule	és	pripovesti (tanítómesék)
heretik	és	bludnik (eretnek, tévelygő)

Moduš szerint a XVI. század a *köznyelvnek* két típusát teremtette meg, két irodalmi **koinéjét**: egyet nyugaton és délen, egyet északon. A politikai körülmények (török hódoltság) a két nyelv közötti együttműködést a minimumra csökkentették. Mégis mindkét nyelvi műhely megtalálja az újat. *Először a horvát dialektusok nem külön-külön, hanem együttesen, igaz, nem azonos mértékben, lesznek a horvát irodalmi nyelv alapjává. Másodszor a horvát irodalmi nyelv alapja lehetett minden nyelvjárás, amelyet a horvátok beszélnek, tehát a čakav, a štokav és a kajkav dialektusok. A nyelvváltozatok ebben az értelemben mind egyenrangúak.* A čakav dialektus területén a különbségek kicsinyek, mert a kapcsolatot nem rontotta meg a török, a hatások gyorsan és kölcsönösen alakultak ki az egyes területek között.

A štokav dialektus a dubrovniki reneszánsz irodalom bázisa, ám behatolása a másik két dialektusba a legjelentősebb, a čakavba mégis erőteljesebb, mint a kajkavba. Akcentusában ez a dialektus különbözik a másik kettőtől, az **-ikav** és az **-ijekav** kiejtés helyett jellemzője az **ě** hang.

Az első önállóan nyomtatott horvát szótár szerzője a sebeniccói **Faust Vrančić** (1595). A Velencében kiadott mű kuriózuma, hogy a szerző szerint az öt legnevesebb európai nyelv: a latin, olasz, német, horvát és a magyar összevetése.

Ez a szerző megtanulta a magyar nyelvet, s később horvát–magyar kétnyelvű szótárt is szerkesztett. A magyar nyelv tanulása közben arra figyelt fel, hogy a magyarban sok a horvát eredetű jövevényszó. Módszeresen kereste ezeket a szavakat, s ennek az összeírásnak a következő címet adta: *Vocabula dalmatica quae Ungari sibi usurparunt* (Horvát szavak, amelyeket a magyarok átvettek).

Ízelítőül néhány példa:

buha	bolha
golub	galamb
kobila	kábala (kanca)
lopata	lapat (lapát)
muka 'brašno'	monka (küszködés)
petak	péntek
szveet	szent
srida	szerda

A XVII. században jelent meg **Bartol Kašić** horvát grammatikája, amely az első nyomtatott nyelvtan. Rómában adták ki 1604-ben, *Institutionum linguae illyrica libri duo* címen. Ő elsősorban írott szövegek alapján szerkeszti meg munkáját, keresi azokat a horvát példákat, amelyek megfelelnek a latin nyelvtanból kiinduló példáknak. Így Kašić nem egy dialektus nyelvtanát fekteti le, hanem az általa fellelt horvát irodalmi nyelv nyelvtanát. Bőséggel találhatunk példákat a čakavizmusra és a štokavizmusra is munkájában, de valami másra is. A deklinációs esetek különbözőségeire:

Dat sing	slugi	sluzi (szolgának) alanyeset: sluga
Gen pl	vrimen	vrimenta (időnek) alanyeset: vreme, vremena
Ins pl	golubimi	golubima (galambokkal) alanyeset: golub, golubi

Moguš most sem magyarázza ezeket a különbségeket, s azt sem, mikor és miért tűntek el az első oszlop alakjai.

A XVII. században, a török szorítás gyöngülése folytán, a Zrínyiek és a Frangepánok udvarában jelentkezik **Pavao Vitezović** költő és krónikáíró. **Krónikája** (1696) azért jelentős a nyelvtörténet szempontjából, mert a horvát nyelv definícióját találhatjuk meg benne: a horvát nyelv alkotóelemei az északnyugati **kajkav** (szlovén), **délnyugati kajkav** (majdani), a **Száva menti** és a **Dráva menti štokav**, valamint a **čakav** (tenger melléki). E leírás már az *összhorvát nyelvi egyesítést* is célozza. Amikor a szerző Krónikáján dolgozott, számára az volt a fontos, hogy minél kevesebb **dijačko, nemeško** és **ugersko** nyelvekből átvett szót kelljen alkalmaznia. Munkájában a következő elveket követi: egy fonéma – egy graféma, a lágy fonémák (**ć, ĺ, ņ**) felett jelet találunk: **c.?, ĺ, n?**; a kemény fonémák: (**č, ž**) grafémái alatt kaptak jelet: **c., z:**

A XVIII. század nagy költője **Ivan Gundulić**. A dubrovniki alkotó elsősorban az **-(i)jekav** ejtésű **štokav** nyelvet használja. Különösen érdekes ezt megfigyelni a toldalék morfémaánál:

istijeh	ugyanazok
krvavijeh	véresek
ljepšijeh	szebbek
mładahnijeh	fiatalabbak
mrtvijeh	halottak

Moduš ezeknek az alakoknak a felsorolásával is megelégszik, nem elemez most sem, nem állítja oda a felsorolt alakok mellé a mai alakokat (istih, krvavih, ljepših, mladih, mrtvih), s nem is magyarázza a különbségek okait.

A továbbiakban szerzőnk főképp a fonéma-graféma problémákkal foglalkozik, ami az ortográfia izgalmas területe, s igencsak fontos egy irodalmi nyelv történetének áttekintésekor is, én azonban ezt a területet jelen esetben nem vizsgáltam, dolgozatomban nyelvészeti problémákkal foglalkoztam.

A XIX. század írói, nyelvészei is inkább ortográfiai problémákkal viaskodnak, de ez a század a horvát nyelvújítás ideje is. **Ljudevit Gaj, Ivan Mažuranić** és a többiek, az illír mozgalom elindítói a népnyelv felé fordulnak, s ők alkotják meg a ma is használatos grafémákat. Gaj mondja ki (1836), hogy egy az illír irodalmi nyelv, amely a horvát irodalmi nyelv tradíciójára épül.

Moguš újra elfelejt egy fontos dolgot. Az illír mozgalom alkotói vitatkoznak a szerb nyelv nagy reformátorával, **Vuk Stefanović Karadžić**tal, mert *ő egyetlen dialektusból, a délnyugat hercegovinai ijekav ejtésű štokav nyelvjárásból származtatja a szerbek és minden délszlávok irodalmi nyelvét*, Gajék pedig a három horvát dialektusra esküsznek (kajkav, štokav, čakav), s hangzóbeli különbségeket emlegetnek. Mely fonémák ezek? Szerzőnk még a felsorolással is adós marad.

Emellett a deklinációs esetek többes számaiban lévő különbségeken is vitatkoznak az illírek:

Gen pl	jelenah és jelenov	(ma: jelenima, szarvasoké)
Dat pl	jelenom	(ma: jelenima, szarvasoknak)
Lok pl	jelenih	(ma: jelenima, szarvasokon)
Inst pl	jeleni	(ma: jelenima, szarvasokkal)

Szerzőnk itt is csak felsorol. A mai példákat én szemléltetem. Pedig nyelvtörténetileg olyan alakokról van szó, amelyek meglelte teljesen más többes számú esetragozást eredményezne. Miért fogadták el a négy azonos alakot a különböző alakok helyett? Egyáltalán, léteztek-e ezek az alakok, vagy csak nyelvújítói javaslatokról van szó? Nem tudhatjuk.

Szerzőnk **Franc Kurelac** nyelvi dolgozatait említi, ezeket is inkább az írás-jелеkről vallott nézetei miatt. Pedig Kurelac fontos dolgokat mond nyelvészeti szempontból is, mert szerinte az írott horvát nyelv alapját azok az elemek teszik, amelyek azonosak a legtöbb szláv nyelvben. És ezt a fiumei nyelvész nem csak a grafémákról hitte!

1852-ben cikket jelentetett meg a Gen pl problémáiról, támadta a zágrábi alkotók nyelvhasználatát. Ljudevit Gajról azt vallotta, hogy inkább hazafi, mint nyelvész. „Ki a szülőatyja a vészjósló **-ah**-nak?” – kérdezi. A **jelenah** alak **-ah** morfé-májára gondol. Az **-ah** morféma nem találja meg a többes genitivust! – mondja.

Kurelac szerint a Gen pl problémája csak konzekvens folytatása annak, amit az illír (nyelvújító) mozgalom hatásával elérni igyekezett.

Kurelac azért száll síkra, hogy használatban maradjanak a régebbi deklinációs esetek: Dat pl, Lok pl és az Ins pl. Szerinte a horvátok megkülönböztetik ezeket az eseteket a beszédükben: „*A horvátok megkülönböztetnék és azt mondanák a pl 3. esetben: jelenom, kraljem, selom, poljem, ženam, stvarim; a 6. esetben: jelenmi, kraljmi, selmi, poljmi, ženami, stvarmi; a 7. esetben: jelenih, krljih, selih, poljih, ženah, stvarih.*” Ezzel ellentétben szerinte „*a szerbségnél három eset ugyanaz: a pl 3., 6. és a 7.: jelenima, kraljima, selima, poljima, ženama, stvarima.*” Ezért „*kétségünk sem lehet afelől, hogy a horvát alakok jobbak, mert nem csak az ősit mutatják és a szlávtság egységét, hanem, ami fő, a nyelv tisztaságát adják*” (*jelen – szarvas, kralj – király, selo – falu, polje – mező, žena – asszony, stvar – tárgy, dolog*).

Kurelac nem tagadja, hogy a horvátok is ismerik és használják az **-ima** végződésű főneveket, de azok nem többes, hanem **kettes** számot jelölnek, még hozzá azokban az esetekben, ahol a szerbeknél a többes számú deklinációs esetekben állnak.

Moguš nem szól semmit ezekről a dolgokról. A kettes számmal is inkább úgy van, hogy Kurelac különcködésének veszi. Olvasóját nem igazítja el, vajon volt-e valaha is kettes száma a horvát vagy bármely szláv nyelvnek.

Akár nyelvtörténeti, akár nyelvtipológiai vizsgálatot is megérne ez a téma. De szerzőnk inkább felveti a megtalált tényeket, láttatja, megoldást nem igazán kínál. Erről bizonyosodhatunk meg az előbbi korok tárgyalásainál is.

Moguš munkája a továbbiakban felemlegeti a nyelvkönyveket, nyelvtörténeti szempontból nem igazán értékelhető.

Mi volt a célja egy jónevű nyelvésznek, egy akadémikusnak, külföldi egyetem vendégprofesszorának egy ilyen felemás nyelvtörténet, inkább lajstromozás megírásával?

Bizony elsődlegesen politikai célja volt. Bizonyítani kívánta a horvát nyelv autentikusságát, nagyfokú különbözőségét a többi szláv nyelvektől, de legfőképpen a szerb nyelvtől. Egy ország, egy nép keresi identitását, kulturális és történelmi gyökereit. Moguš nyelvi gyökerek után kutat, ám előre megfogalmazott céllal: a horvát nyelv nem egyenlő a szerb nyelvvel. A végkövetkeztetés pedig, hogy a legmélyebb múltba visszanyúló gyökerek teljesen külön forrásból táplálkoztak.

A horvát irodalmi nyelv, amely több mint ezer esztendőn át önállóan alakult, fejlődött, csiszolódott, ma a sztenderd horvát nyelvet jelenti, s ez egyedülálló, nem része délszláv nyelveknek, s nem egyenlő a sztenderd szerb nyelvvel. Szerbhorvát-horvátszerb nyelv pedig nincs, soha nem is létezett, az csak politikai kategória, benne a szerb hegemonizmus rejlik.

Moguš nem szól arról a tényről, hogy a mai horvát beszédnek nincs köznyelve, hogy regionális köznyelvek vannak, amelyekben sok a nyelvjárási változat. Ilyen regionális köznyelve van Zágráb környékének, Eszék környékének, Zagorjének, Fiume környékének, Split környékének, Dubrovnik környékének, Zára környékének, Hercegovinának. És ezek egymástól kiejtésükben és szóhasználatukban is különböznek. Korunk horvát írói pedig előszeretettel írnak a saját nyelvükön. Azt az irodalmi nyelvet, amelyet szerzőnk említ, csak a tankönyvekben találhatjuk meg, de ott sem az irodalmi szemelvényekben.

Moguš csak a horvát kútfőket ismeri el, más délszláv forrásokat elutasít. Nem látja, mert nem is akarja, hogy a tájnyelv, a köznyelv és az irodalmi nyelv a fejlődő-növekvő művelődési élet igényeinek megfelelően a társadalmi rétegződés követelményeként szükségszerűen, és nem mesterségesen alakult ki minden nyelvben. A nyelvjárásokból állandóan felemelkedőben vannak a köznyelv s onnan az irodalmi nyelv felé az érvényesülésre törő népi elemek, főként a tájszavak. Moguš megtagadja ezt a törvényszerűséget. Az általa elismert dialektusokon kívül elveti annak lehetőségét is, hogy más délszláv hatások is bekerülhettek volna a horvát irodalmi nyelvbe. Tudós tanár úr, Szabó T. Attila pedig mindezt lefektette már akkor, amikor szerzőnk a horvátszerb nyelv történetét vizsgálta, és megtalálta annak is a legmélyebb gyökereit.

IRODALOM

- Brbora, Sonja–Novokmet Mirjana: Hrvatskosrpski jezik. In: Standardni jezici u SFRJ. SOL 8. (1989), Zagreb
- Marčinko, Mato: Hrvatski je bio jezik mučenik. Jezik 45. (1997), Zagreb
- Moguš, Milan: Povijest hrvatskoga književnoga jezika. Nakladni zavod Globus, 1993, Zagreb
- Škarić, Ivan: Hrvatski jezik danas. Jezik 41. (1994), Zagreb
- Szabó T., Attila: Nyelvjárás, köznyelv, irodalmi nyelv. In: Nyelv és múlt. Kriterion, 1972, Kolozsvár

ISTVÁN BALOGH: A HISTORY OF POLITICAL LANGUAGE

Croatia declared their independence in 1991 and following a three year long war seceded from the Socialist Federal Republic of Yugoslavia. Political separatism – and this in fact meant a continuous cultural and religious separation – was attained for the second time since the unification of the South Slavs in 1920. This political independence necessitated the creation of national identity and linguistic independence. Voices that deny the existence of a Croat-Serb language have become louder. The author studies this manifestation from the aspect of language history with special regard to the practice of political language usage.

Keywords: standardization of the Croat-Serb language, Croat linguistic records, dialects